

STATE A DISKUSIE

FILOZOFIA A SÚČASNÝ VEDECKOTECHNICKÝ ROZVOJ

JÁN BODNÁR

V súvislosti so súčasným rozsahom a trendom vedeckotechnického rozvoja pribúdajú úvahy o ďalších perspektívach rozvoja filozofického myslenia. Azda najvýraznejšou charakteristikou týchto úvah je ich závislosť od typu spoločenskej štruktúry, v rámci ktorej sa uskutočňuje rozvoj modernej vedy a techniky.

Ako súvisí otázka ďalších perspektív filozofie s revolúciou v oblasti vedy a techniky, nám celkom jasne ozrejmuje niektoré špecifické črty súčasného trendu vedeckotechnického vývinu.

a) Predovšetkým ide o trend postupne nadobúdajúci charakter univerzálneho pohybu, ktorý zasahuje všetky oblasti ľudskej činnosti, ľudského života. V tejto súvislosti možno hovoriť o novej dimenzii rastu civilizácie. Už dnes v nej možno identifikovať viac alebo menej výrazné zmeny v mentálnej štruktúre, v ľudskej psychológii vôbec, či už ide o kvalitu vnímania, emocionalitu, spôsoby myslenia, rozhodovania, voľby, vzťahov k veciam, ľuďom, spoločnosti a pod.

b) Základom vedy je racionálnosť poznania; práve touto stránkou sa stáva veda najvyššou formou poznania. V takej miere, v akej sa v myslení uplatňuje princíp racionality, rozširuje sa priestor vedeckého osvojovania si skutočností. A práve v súčasnej dobe sme svedkami priamo revolučného prenikania vedy do všetkých oblastí objektívnej reality, spoločenského i individuálneho života ľudí. Pred nárokmi vedeckého racionálneho poznania sa rúcajú bariéry oblastí ešte donedávna vyhradených „osobitným“, „duchovným“ prístupom, sférou izolovaným teológiou, metafyzikou, teda idealistickým spôsobom myslenia. Prenikanie exaktných metód skúmania pokračuje aj do tzv. humanitnej sféry: i to je nepochybne progresívny proces, aj keď s rizikom matematizácie značne dife-

rencovaných a špecifických fáz ľudskej skúsenosti a poznania. Celkove sa teda črtá obraz postupnej univerzálnej a permanenčnej premeny tak štruktúry a dynamiky výrobných síl a výrobných vzťahov, ako aj kultúrnych podmienok civilizovaného života.

Zrýchľujúce sa tempo, rozsah a dosah vedeckotechnického rozvoja čoraz náliehavejšie nasťolujú potrebu konfrontácie filozofie ako osobitnej formy spoločenského vedomia s poňatím, funkciou vedy ako teoreticko-poznávacej činnosti aj ako výrobnej, prakticko-pretváracej činnosti.

Veda vo svojej teoreticko-poznávacej funkcii usiluje sa o stále adekvátnejší vedecký obraz sveta. Dejiny rozvoja vedy, vedeckého myslenia sú zároveň dejinami budovania stále objektívnejšieho, ucelenejšieho poňatia objektívnej reality, zákonitostí jej štruktúry a vývinu. Vedecké poznatky stále suverénnejšie vytlačujú rôzne prežitky, zastarané predstavy a pseudovedecké koncepcie a s'ávajú sa základným materiálom na riešenie svetonázorových problémov. Možno azda povedať, že definitívne padla predstava o „delení“ skutočnosti na sféru, ktorá je doménou bádania špeciálnych vied, a na sféru neprístupnú vedeckému bádaniu, či sa už pod ňou rozumela sféra života, duchovných fenoménov, alebo sféra ideí v platónskom slova zmysle. Práve v týchto sférach sa hľadalo opodstatnenie pre filozofické bádanie založené na idealistickom spôsobe uvažovania, zdôvodňovala sa nadradenosť filozofie nad špeciálnymi vedami, nemožnosť spájať priestor filozofického bádania s priestorom vedy. Tejto „priesťorovej“ optike sfér bádania, dominujúcej v antike i stredovekej idealistickej filozofii, civára bránu do novoveku R. Descartes svojou teóriou substancie. Ňou je hlboko poznačený nielen vývin novovekej idealistickej filozofie, ale aj novšej marxistickej filozofie.

Poukázali sme na podstatný význam teoreticko-poznávacej činnosti vedy pre riešenie svetonázorových problémov. Tento význam prudko rastie kvantitatívnym i kvalitatívnym rozvojom moderných špeciálnych vied, moderných špeciálnych metód bádania. Znamená to azda, že poznatkový materiál z jednotlivých špeciálnych vied vo svojom súhrne bude perspektívne postačujúcim prostriedkom na riešenie aj tých svetonázorových problémov, ktoré sú dnes doménou filozofického bádania? A ďalej, znamená úsilie o vedecký status filozofie jej premenou na špeciálnu vednú disciplínu s ohraňenou špeciálnou vedeckou problematikou, s vymedzeným miestom v systéme špeciálnych vied? Pokusy takto chápať perspektívu filozofie sú nielen hlučne propagovaným „prínosom“ pozitivizmu a jeho súčasných variantov, „prínosom“, ktorý v podstate nasťoluje potrebu likvidácie filozofie v jej svetonázorovej funkcii. Stretávame sa s ním aj v postojoch mnohých vedcov, a to aj marxistických vedcov, zúčastňujúcich sa svojou špeciálnou vedeckovýskumnou tvorbou na súčasnom vedeckotechnickom rozvoji, ktorí vedeckosť filozofie nevedia chápať inakšie ako v rovine ich špeciálneho odboru, čo v podstate znamená v intenciách pozitivizmu. Ide o mimoriadne závažný problém, zvýraznený zložitosťou a významom svetonázorových, spoločenských a ľudských dôsledkov formujúcej sa vedeckotechnickej revolúcie.

Ide zrejme o extrapoláciu princípov špeciálne vedného bádania na oblasť, resp. oblasť, kde je táto extrapolácia prinajmenej neadekvátne a vo svojich dôsledkoch najmä v súvislosti so svetonázorovou problematikou nebezpečná. Povšimnime si napr. oblasť tzv. humanitných odborov v ich celku. Zmenili sme sa, že prenikanie exaktných metód bádania aj do tejto oblasti je v podstate progresívny proces. Avšak extrapolovaná definícia vedeckosti z oblasti špeciálnych prírodných vied znamená v podstate redukciu sféry skúmania humanitných odborov na tie javy, ktoré sú bezprostredne prístupné metodickým postupom používaným v špeciálnych prírodovedných odboroch. To neznamená len zjednodušenie, ochudobnenie výskumu, ale aj nesprávnu interpretáciu získaných poznatkov z hľadiska ich svetonázorovej, spoločenskej funkčnosti a koniec-koncov aj z hľadiska ich správnej a reálnej vedeckej hodnoty.

Povšimnime si ďalej dôsledky súčasného poňatia vedy ako výrobnej sily, ako prakticko-pretvarovacej činnosti z hľadiska ďalších perspektív filozofie. Toto poňatie, primerané práve podmienkam, za akých sa realizuje moderný vedeckotechnický pokrok, hlboko zasahuje filozoficko-svetonázorovú sféru predovšetkým na úseku etickom, axiologickom a vôbec hodnotovom. Tento zásah nám najlepšie osvetlí kvalitatívna zmena v spoločenskej funkcii vedca i samej vedy. Možno povedať, že z javiska dejín sa nevyhnutne stráca postava vedca ako nezainteresovaného objavovateľa zákonitostí prírodného a spoločenského diania, povzneseného nad praktické dôsledky svojich objavov — postava, akou v skutočnosti nikdy nebol, aj keď spoločenská klíma, v ktorej tvoril, mu priamo alebo nepriamo také postavenie vtláča, resp. umožňovala. Dnešná činnosť vedca sa posúvne stáva špeciálnym druhom výrobnej činnosti. Práve touto činnosťou je vedec nevyhnutne „zainteresovaný“, nech je jeho subjektívny postoj akýkoľvek, na hodnotovom procese, uskutočňovanom v danom type spoločenského zriadenia. Zvlášť nosťou jeho vedeckej činnosti v súčasných podmienkach je, že na ňu nestačí jeho intelektuálna kapacita, tvorivý génus, ale je potrebná zložitá deľba práce, na ktorej sa zúčastňujú masy výskumníkov, experimentátorov, štatistikov, technikov a pomocných síl, ďalej štáby managerov, úradníkov, ktorí realizujú prechod od „teoretického projektu“ k praktickým cieľom. Je teda jedinečnou, avšak predsa len zložitou v systéme procesov, ktoré objav stimulujú, umožňujú, a potom realizujú. Objav sa s'áva spoločenskou hodnotou, t. j. hodnotou preahujúcou svoj teoreticko-poznávací aspekt. Práve táto hodnota je hodnotou činnosti vedca, jeho osobnosti, génia, výrazom jeho „zainteresovanosti“, resp. spoločenskej angažovanosti.

Vo všeobecnejšej polohe možno v našej úvahe pokračovať takto: Zásuhou vedeckotechnického rozvoja sa naširoko otvárajú perspektívy rastu spoločenského bohatstva. Jeho rozsah a hodnoverné potencie právom posúvajú vedu na popredné miesto aj v systéme tvorby kultúrnych hodnôt. Tým je vyjadrený podiel vedy na kvalite hodnotového systému, na celkovej úrovni civilizačného procesu v danom type spoločenského zriadenia. A práve v daných reláciách je mimoriadne dôležité vyzorovať a na správnu mieru upraviť určitý trend prenášania intelektuálnej klímy, spôsobov myslenia zo sféry vedeckotechnickej

činnosti do sféry hodnototvornej činnosti. Jeho prejavom je napr. akýsi „zmysel“ pre tzv. „praktické hodnoty“, vonkajšiu efektívnosť, bezprostrednú a masovú „konzumnosť“, ďalej z metodického hľadiska snaha uplatňovať kritériá „jednoduchosti“, „exaktnosti“, technologickej „racionality“, krátko to, čo zvýrazňuje v špeciálnych vedách úsilie formalizovať ľudskú skúsenosť a poznanie. Negatívne dôsledky tohto trendu sa už v značnom rozsahu prejavujú vo vyspelých kapitalistických krajinách a pomáhajú formovať silnejúci front odporcov súčasného vedeckotechnického rozvoja. Práve oni sú živnou pôdou antropocentrických smerov súčasnej západnej filozofie, ako je personalizmus, existencializmus, filozofia života a pod. K celkovej charakteristike tejto situácie sa vrátíme na ďalších stránkach, aby sme si ozrejmili funkciu filozofie pri tvorbe hodnotových systémov, reprezentujúcich v konečnom dôsledku celkovú svetónázorovú orientáciu, podiel vedeckotechnického rozvoja na progresívnom rozvoji spoločnosti.

Z našej doterajšej úvahy vyplýva nasledujúci záver: Kvalitatívne zmeny v celkovej koncepcii, štruktúre a zameraní súčasného vedeckotechnického rozvoja, ktoré oprávňujú hoci i perspektívne hovoriť o rodiacej sa epoche vedeckotechnickej revolúcie, musia nevyhnutne prebiehať vo vzájomnej väzbe so zmenami v celkovej kategoriálnej štruktúre vedeckého myslenia. Predpokladá to výskum samých základov vedy, metodológie vedy, výskum určujúcich kritérií vedeckej činnosti vôbec. Charakter uvedeného výskumu jasne naznačuje, že ide o problematiku všeobecnej a podstatnejšej povahy, ktorej riešenie presahuje rámec možnosti tej-ktorej špeciálnej vednej disciplíny. V podstate ide o problematiku logických, gnozeologických a ontologických základov vedy.

Špecifickosť a nová kvalita súčasného vedeckotechnického rozvoja nie je iba v tom, že zasahuje samy základy vedy a žiada zásadný prieskum a rozpracovanie logických, gnozeologických a ontologických predpokladov vedeckého myslenia, ale aj v tom, že zasahuje všetky oblasti ľudskej činnosti, celú sféru spoločenských a ľudských súvislostí s dôsledkami, ktoré majú rozhodujúci význam pre ďalší osud našej civilizácie. Takto chápaná podstata epochy vedeckotechnickej revolúcie vnútorne súvisí s celkovým projektom globálnej svetónázorovej koncepcie ako základného východiska pre racionálne pochopenie univerzálnej charakteristiky skutočnosti na danom historickom stupni ľudského poznania.

Dostávame sa tak k hlavnému cieľu našej úvahy — prieskumu pozícií filozofie v podmienkach súčasných revolučných premien v oblasti vedy a techniky. Spätosť a závislosť týchto premien od určujúcich hybných síl celkového spoločenského progresu a jeho svetónázorových základov nám má otvoriť perspektívny pohľad na ďalší rozvoj filozofického bádania.

Bolo by zaiste zaujímavé skúmať podiel začínajúceho sa vedeckotechnického rozvoja s jeho revolučnými ambíciami na kríze tradičných filozofických systémov, budovaných na metafyzických princípoch, východiskách či predpokladoch. V ďalšej etape, zasahujúcej do našej súčasnosti, v atmosfére stupňujúceho sa tempa vedeckotechnického rozvoja a jeho dôsledkov v jednotlivých sférach spoločenskej reality, ktorá rôznym spôsobom tento rozvoj stimulovala, začala sa

črtať skutočne zaujímavá panoráma vývinu filozofie. Na jednej strane tam, kde vývin filozofie postupoval na báze materializmu, dochádza k jeho posunu na nový kvalitatívne vyšší stupeň: sformulovali sa základné princípy dialektického materializmu, integrujúce pozitívne a progresívne aspekty celého dovtedajšieho vývinu filozofie. Určujúcim momentom tejto kvalitatívnej zmeny je nová perspektíva filozofie, filozofického bádania, vnútorne podmienená a spätá s progresívnymi a revolučnými projektmi spoločenského pohybu a na jeho báze s projektmi moderného vedeckotechnického rozvoja. Na druhej strane tam, kde vývin filozofie bol i naďalej stimulovaný základnou idealistickou orientáciou (aj keď "modernizovanou", proklamujúcou spojenectvo s vedou a pod.), postupne sa formulovali dve vývinové etapy. Prvú charakterizuje vznik veľkého množstva rôznych filozofických smerov, škôl, školičiek. Vzniká situácia, ktorú tak pôsobivo opísal E. Husserl vo svojich *Karteziánskych meditáciách*.¹ Ďalšia etapa, kulminujúca v súčasnosti, vyznačuje sa výrazným zoskupením, „integráciou“ smerov, prúdov, škôl buržoáznej filozofie. Uvedený proces v rovine imanentného filozofického vývinu a v nadväznosti na stimuly súčasného spoločenského diania i stupňujúceho sa revolučného pohybu v oblasti vedy a techniky osciluje okolo určenia samého predmetu filozofie a metód filozofického bádania. Základné postoje v danom úsilí sme si zvykli charakterizovať v pojmoch filozofického scientizmu a antropologizmu. Z tohto procesu nemožno vyčleniť ani také pozoruhodné pokusy o novú systémovú filozofiu, usilujúcu sa integrovať niektoré tézy scientizmu a antropologizmu, ako predstavuje napr. filozofia E. Husserla alebo A. N. Whiteheada.

Spoločnou platformou azda všetkých starších i súčasných západných filozofických smerov tzv. scientistickej orientácie je „antimetafyzická“ pozícia. O jej neprekonateľnú formuláciu sa zaslúžil O. Hume: „Keď prechádzame knižnicami presvedčení o týchto princípoch, aké pustošenie musíme urobiť! Vezmime do ruky ktorúkoľvek knihu z bohoslovnia alebo z metafyzickej školy a pýtajme sa: *obsahuje nejaké abstraktné uvažovanie o kvantite alebo čísle?* Nie. *Obsahuje nejaké skúsenostou podložené uvažovanie o faktoch a reálnej existencii?* Nie. Potom ju hod' do plameňov, pretože neobsahuje nič okrem sofistiky a klamstva.“² Presne z tejto platformy útočia na pozície „metafyziky“ L. Wittgenstein, B. Russel i predstavitelia logického pozitivizmu. Dokonca nechýba ani patetický podtext doplnený prognózou „definitívneho obratu vo filozofii“ Uvedme niekoľko príkladov: „Správna metóda — píše Wittgenstein — by bola vlastne táto: hovoriť len to, čo sa dá povedať, t. j. len prírodovedecké výroky, teda niečo, čo nemá s filozofiou nič spoločné, a potom tomu, kto by chel povedať niečo metafyzické, vždy ukázať, že niektorým znakom vo svojich výrokoch neudelil nijaký význam“ ... „O čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať.“³ M. Schlick, hlboko ovplyvnený Wittgensteinovým *Traktátom*, píše: „Som totiž presvedčený, že práve v našich dňoch prežívame definitívny obrat vo filozofii a že sme

¹ HUSSERL, E.: *Karteziánske meditácie*, Praha 1968, s. 10—11.

² HUME, D.: *Enquiry Concerning Human Understanding*, Leipzig 1913, s. 176.

³ Antológia z diel filozofov. Logický empirizmus a filozofia prírodných vied, Bratislava 1968, s. 175.

objektívne oprávnení považovať neplodný spor systémov za ukončený. Tvrdím, že prítomnosť už disponuje prostriedkami, ktoré robia každý takýto spor zbytočným. Ide len o to, aby sme ich dôrazne aplikovali.”⁴ „Nebezpečenstvo je — píše R. Carnap v diele *Filozofia a logická syntax* — v klamnom charaktere metafyziky: dáva nám ilúziu poznania, ale v skutočnosti nám nijaké poznanie neposkytuje. To je dôvod, prečo ju odmietame.”⁵

Kvôli občerstveniu pamäti pripomeňme si aspoň tie najtypickejšie interpretácie „metafyziky” u citovaných autorov: „Metafyzickými — píše R. Carnap — budeme nazývať všetky tie výroky, ktoré si nárokuje vyjadrovať poznatky o niečom, čo je nad alebo za akoukoľvek skúsenosťou, t. j. o pravej podstate vecí, o veciach, o sebe, o absolútne a pod...” „Ak sú tieto moje tvrdenia pravdivé, majú filozofické problémy reality — odlišné od empirických problémov reality — ten istý logický charakter ako problémy (alebo skôr pseudoproblémy) transcendentálnej metafyziky.”⁶ M. Schlick uvádza: „Úsilie metafyzikov bolo odjakživa zamerané na nezmyselný cieľ vyjadriť obsah čistých kvalít („podstatu” vecí) poznatkami, čiže vysloviť nevysloviteľné: kvality sa nedajú vysloviť, možno ich iba zachytiť v zážitku, poznanie s tým nemá nič do činenia.”⁷

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že antimetafyzická pozícia, tak ako ju sformulovali a propagovali stúpenci filozofického scientizmu, je skutočne v súlade s progresívnymi tendenciami moderného vedeckého myslenia, že otvára možnosti určiť vedecký status filozofie, zodpovedajúci úrovni ľudského poznania v súčasnej historickej etape i novým pozitívnym civilizačným trendom. Kríza tradičnej metafyziky bola však v podstate krízou tradičného modelu racionality, budovanou na rôznych typoch apriórnej konceptualizácie, slovami V. I. Lenina, na jednostrannom, zveličenom rozvinutí jednej črty, stránky, hranice poznania absolútna. Ak prihliadame na celkový civilizačný progres, na prudký rozvoj modernej vedy a techniky, zbadáme, že nešlo a nemohlo ani ísť iba o krízu tradičných metafyzických systémov, že išlo predovšetkým o hlbokú krízu tradičného spôsobu myslenia, ktorý určoval riešenie základných otázok filozofie z určitých *svetonázorových* pozícií.

Antimetafyzická pozícia je kľúčovým bodom aj marxistickej filozofie. Je však zakotvená v dialektickomaterialistickej koncepcii racionality, ktorá odmieta metafyziku ako protiklad dialektiky, a nie ako *filozofický* spôsob uvažovania vôbec. Práve v danom postoji k metafyzike možno celkom zreteľne identifikovať principiálnu odlišnosť marxistickej filozofie od filozofického scientizmu, možno objektívne a reálne načrtnúť možné perspektívy ďalšieho filozofického vývinu z tej-ktorej pozície. Predstavitelia filozofického scientizmu totiž odmietnutím metafyziky v podstate rozumejú odmietnutie filozofie vôbec. Všetky základné filozofické otázky, týkajúce sa ontologickej štruktúry reality, predpokladov poznania, hodnotenia interpretujú ako metafyzické otázky, ako pseudoproblémy, ktorých riešenie nespĺňa podmienky verifikačných procedúr platných v oblasti

⁴ Tamže, s. 212.

⁵ Tamže, s. 275.

⁶ Tamže, s. 268, 271.

⁷ Tamže, s. 214.

exaktných vied. Existujú iba dva druhy výrokov: formálne výroky, a to sú výroky logiky a čistej matematiky s tautologickým charakterom, a fakturálne výroky prírodných vied, o platnosti ktorých rozhoduje kritérium verifikácie. Filozofia potom podľa Wittgensteina nemôže byť nijakým súhrnom poznatkov, nijakým učením. „Filozofia nie je učenie, ale činnosť“ (*Tractatus logico-philosophicus*, 4,112). Filozofia podľa Carnapa je nahradená logikou vedy, to znamená logikou analýzou vedeckých výrokov a konceptov.

V čom vlastne pramení uvedený postoj k filozofii, na akých predpokladoch stavia a aké dôsledky z neho vyplývajú pre rozvoj samej vedy a v konečných dôsledkoch i spoločenskej praxe? Zaiste možno chápať odpor vedecky orientovaných mysliteľov k metafyzickým úvahám tradičného typu, k špekuláciám odtrhnutým „od skutočného ducha a skutočnej prírody“. Možno ich však považovať iba za plody nesprávneho používania jazyka, znásilňovania logickej štruktúry reči? Odpoveď na tieto otázky si žiada hlbší prieskum spôsobu uvažovania, na ktorom je založená metafyzika.

Metafyzika predstavuje spôsob myslenia, ktorý absolutizáciou racionálneho fenoménu v poznaní, absolutizáciou „rozumu“, teórie, čisto abstraktných myšlienkových postupov uzatvára sa sám v sebe, stáva sa sám sebe predpokladom, prostriedkom a cieľom, nadobúda „jednosmernú“ ahistorickú dimenziu. Plody tohto metafyzického spôsobu myslenia veľmi výstižne charakterizoval K. Marx: „Sú to teda všeobecné, abstraktné, každému obsahu patriace, a preto aj voči akémukoľvek obsahu ľahostajné a zároveň práve preto aj pre každý obsah platné formy abstrakcie, formy myslenia, logické kategórie, odtrhnuté od skutočného ducha a skutočnej prírody.“⁸ Treba ešte pripomenúť, že v našej úvahe máme na mysli typ metafyzického spôsobu myslenia, ktorý možno sledovať v rôznych súvislostiach a väzbách s vývinom vedeckého myslenia, v ktorom dominovala matematika, logika a neskoršie teoretická fyzika. V tejto väzbe napr. kotví Descartesova koncepcia „mathesis univerzalis“ a koniec koncov i novšie extrapolácie výskumu formálne logickej štruktúry vedeckého myslenia. K takýmto extrapoláciám treba podľa nášho názoru radiť aj úvahy mysliteľov scientistickej orientácie. Pri výskume týchto úvah, napriek proklamovanému postoju voči metafyzike, nedá veľa námahy dešifrovať ich *filozofické* pozadie, *filozofické* predpoklady, na ktorých budujú. Pokúsime sa teraz ukázať, že dané *filozofické* pozadie, predpoklady sú plodom metafyzického spôsobu uvažovania, spočívajú na tradičnej koncepcii racionality.

Hlavnými reprezentantmi tzv. *filozofického scientizmu*, ako je známe, sú logickí pozitivistí. Proti tradičnej pozitivistickej opozícii voči metafyzike, budovanej na téze o zásadnej nepoznateľnosti toho, čo metafyzika predkladá vo svojich ontologických, gnozeologických a axiologických projektoch, logickí pozitivistí stavajú povahu nášho jazyka; jeho logická štruktúra, pravidlá vraj učujú hranice toho, čo je zmysluplné, a čo je bez zmyslu. Metafyzické výroky sú bez zmyslu nie z dôvodov principiálnej nepoznateľnosti toho, čo predkladajú,

⁸ MARX, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy, Praha 1960, s. 150–151.

ale preto, že porušujú základné pravidlá jazyka, že znásilňujú logickú štruktúru jazyka.

Uvedený postoj vyplýva z koncepcie jazyka, naznačenej B. Russellom a vypracovanej L. Wittgensteinom. Predovšetkým ide o Russellov predpoklad o existencii elementárnych výrokov (v inej verzii sú to protokolárne vety, základné vety a pod.), ktorých pravdivosť spočíva v tom, že korešpondujú s konečným, jednoduchým „atomárnym“ faktom. Tieto výroky alebo vety sa potom interpretujú ako konečné, absolútne platné meradlo pre pravdivosť všetkých ostatných výrokov. Zložitejšie výroky vznikajú z elementárnych „konečných“ výrokov ako konštrukcie pomocou logických operácií konjunkcie a negácie. Na Russellovom predpoklade vypracoval v spomínanom *Trakte* svoju koncepciu jazyka L. Wittgenstein. V začiatočnom období existencie Viedenského krúžku sa stala východiskom úvah jej členov a logickej stavbe vedeckého jazyka, o princípe overiteľnosti a pod. Aj keď v neskoršom období viacerí logickí pozitivistí, najmä R. Carnap, zaujímajú kritický postoj k niektorým Wittgensteinovým tézám, „filozofické“ jadro *Traktátu* sa viac alebo menej akceptovalo, alebo ho možno dešifrovať v pozadí rôznych korekcií Wittgensteinových myšlienok.

Základom *Traktátu* je bádanie o podstate jazyka. Wittgenstein vychádza z predpokladu, že podstatnou funkciou jazyka je zobrazovať svet, a ďalej že štruktúra jazyka má čisto logický základ. Z toho potom vyvodzuje ďalekosiahly záver: „Logika nie je učenie, ale odraz sveta. Logika je transcendentálna“ (*Tractatus logico-philosophicus*, 6. 13). S podobnou myšlienkou sa môžeme stretnúť aj v jeho neskoršej práci *Philosophical Investigations*, v ktorej sa ostro kriticky stavia k niektorým kľúčovým tézám *Traktátu*, najmä k myšlienke „konečnej analýzy“, ktorá by znamenala rozloženie všetkých výrokov na elementárne výroky. Píše: „Myslenie je obklopené svätožiarou. Jeho podstata — logika — predstavuje poriadok, skutočne apriórny poriadok sveta: je to poriadok *možností*, ktoré musia byť spoločné rovnako sve-tu, ako aj mysleniu.“⁹ V dejinách filozofie možno ťažko nájsť lepší príklad apriórnej konceptualizácie s takými výraznými ontologickými implikáciami, ako podáva Wittgenstein vo svojom diele. Jednoducho prijme sa predpoklad, v podstate neoveriteľný, podľa ktorého musia existovať elementárne výroky, na ktoré možno previesť všetky ostatné výroky: elementárne výroky bez akéhokoľvek zdôvodnenia sa vyhlásia za odrazy atomárnych faktov, taktiež nijako neoveriteľných, ako bezprostredných kombinácií objektov. Totožnosť formy elementárneho výroku a atomárneho faktu zaručuje absolútnu pravdivosť takéhoto výroku a v konečnom dôsledku umožňuje jazyku plniť svoju podstatnú funkciu — opisovať, odrážať svet. Alebo sa prijme predpoklad ako logická nevyhnutnosť o apriórnom poriadku sveta, o jeho pevnej štruktúre, ďalej predpoklad o spoločnej štruktúre sveta a jazyka, a z toho sa vyvodzuje: keďže logika umožňuje odkrývať štruktúru jazyka, súčasne umožňuje odhaľovať štruktúru sveta. Z povahy logiky cez povahu jazyka poznávame povahu sveta, a naopak.

⁹ WITTGENSTEIN, L.: *Philosophical Investigations*, Oxford 1956, § 97.

Wittgenstein patrí k najradikálnejším odporcom kognitívnej funkcie filozofie. Jednoznačne odmieta všetky filozofické generalizácie a myšlienkové postupy vedúce k týmto generalizáciám. Svoj postoj nezmenil ani neskoršie, po „radikálnom“ prehodnotení svojho *Traktátu* vo *Filozofických bádaniach*. Aj tu dokazuje, že filozofické problémy vznikajú z nesprávnej interpretácie foriem nášho jazyka, že v podstate ide o lingvistické problémy.¹⁰ A predsa všetky predpoklady, na ktorých stavia, majú jednoznačne filozofickú povahu: predpoklad elementárnej propozície, atomárneho faktu, logickej štruktúry jazyka, vzťahu logiky, jazyka, sveta, formalizovaného i prirodzeného jazyka. Zvláštnosťou jeho uvažovanie je azda iba to, že svoje hlavné zásady vyjadruje veľmi vágne, nesystematicky, pomocou analógií, metafor, parabol a pod. Wittgensteinove práce, v ktorých mnohí videli a stále ešte vidia základ pre moderné vedecké myslenie, sú v skutočnosti skôr filozofickým vyznaním, ako systematickým dielom, vyznaním pripomínajúcim skôr myšlienkový svet Augustína alebo Kierkegarda, ako vedecký orientovaného filozofa. V čom je potom tajomstvo jeho vplyvu práve na scientisticky orientovaných západných mysliteľov?¹¹

Wittgenstein nie je v radoch scientisticky orientovaných mysliteľov jediný, ktorý v boji proti „metafyzike“ stavia na metafyzických predpokladoch. Stačí azda pripomenúť obsiahlu diskusiu okolo povahy záznamov pozorovaní v tábore nevopozitivistov. (Išlo o interpretáciu Wittgensteinových elementárnych výrokov z hľadiska kritéria významu.) Spor sa viedol o to, či ich treba považovať za „isté“, ďalej, či sa vzťahujú na privátne zmyslové zážitky pozorovateľa, alebo na vonkajšie fyzikálne udalosti. Možno elementárne výroky ako pozorované záznamy interpretovať výlučne ako bezprostredné subjektívne zážitky, alebo možno výroky o fyzikálnych udalostiach prekladať do výrokov o zmyslových údajoch? Ako je známe, R. Carnap v práci *Der logische Aufbau der Welt* urobil pokus rekonštruovať celý aparát empirických konceptov na solipsistickom základe. Ako sám neskoršie priznal, s pokusom nemal úspech. Rovnako nepochodil ani tzv. mnohonásobný (multiple) solipsizmus, sľubujúci zabezpečiť intersubjektívnu komunikáciu pozorovateľov. V skutočnosti však nemožno čeliť argumentom dokazujúcim faktickú redukovateľnosť „privátnych svetov“ iných ľudí na „privátny svet“ jediného pozorovateľa.

Ťažkosti so solipsizmom (fakticky išlo o ťažkosti vyplývajúce z nesprávneho chápania subjektovo-objektovej štruktúry poznávania, prakticko-teoretickej bázy skúsenosti, ignorovania dialektiky vzťahu subjektu a objektu, genézy poznania a pod.) nakoniec priviedli Neuratha a Carnapa k odmietnutiu koncepcie elementárnych výrokov. Avšak aj toto odmietnutie išlo cestou „jednoduchej“, „filozofickej“ skratky. Intersubjektívnu povahu vedeckých výrokov dosiahneme jednoducho tak, že všetky výroky našej skúsenosti, či sa vzťahujú na mentálne

¹⁰ D. Pole sa ironicky pýta, či by nebolo lepšie objaviť drogu a predpísať ju filozofovi, po užití ktorej by stratil záujem o filozofické problémy.

¹¹ Napr. R. Carnap sa kriticky postavil voči jeho filozofickým víziám: „Wittgenstein sa mi zdá nekonzistentný v tom, čo robí. Hovorí nám, že filozofické propozície nie sú možné... a namiesto toho, aby mlčal, napíše filozofickú knihu (pozri *Philosophy and Logical Syntax*, London 1935, s. 37).“

stavy jednotlivca, alebo kohokoľvek, vyhlásime za ekvivalentné fyzikálnym výrokom: to zabezpečí ich „verejnú“ pochopiteľnosť. Ide o známu koncepciu fyzikalizmu s ďalekosiahlymi dôsledkami, najmä pre oblasť tzv. humanitných disciplín. Najmä v oblasti psychológie obnovuje základnú ideu behaviorizmu v jej najradikálnejšej podobe (ide o myšlienku ekvivalencie medzi stavmi skúsenosti iných a ich vonkajším chovaním). V článku *Psychológia vo fyzikálnej reči*, uverejnenom v časopise *Erkenn*'nis (vol. III, 1932/33), Carnap píše: „Takzvané psychologické vety, či už ide o konkrétne vety o duševných stavoch iných, alebo o nejakom vlastnom minulom duševnom stave, alebo či ide o vlastný súčasný stav, alebo konečne o všeobecné vety — vždy sú preložiteľné do fyzikálnej reči. Špecificky každá psychologická veta sa vzťahuje na fyzikálne udalosti v tele danej osoby alebo osôb. Na týchto základoch psychológia je časťou domény zjednotenej vedy na základoch fyziky... psychológia je odvetvím fyziky.“ Nie je ťažké si domyslieť, aké postavenie má v rámci „zjednotenej vedy“ etika, keď podľa M. Schlicka jej základné otázky môže zodpovedať iba psychológia.

Ako ukazujú naše príklady, všetky základné tézy novopozitivismu majú filozofické (ontologické, gnozeologické a axiologické) implikácie. Stoja a padajú na riešení základných filozofických otázok, ktoré sú doménou filozofie, a žiadna iná vedná disciplína ich nemôže zodpovedať. Ich riešenie vyžaduje filozofické metodologické postupy a predpoklady. Možno azda otázku povahy zmyslových údajov, vzťahu empirického a racionálneho, subjektívneho a objektívneho riešiť bez filozofickej analýzy kategórií subjektu a objektu? Má vôbec zmysel hovoriť o zjednotenej vede na báze fyzikalizmu bez filozofického objasnenia ontologicko-gnozeologických a logických základov vedy, bez ujasnenia základného postoja v otázke existencie vonkajšieho sveta a možnosti jeho objektívneho poznávania, bez akceptovania monistického alebo pluralistického princípu? Historikovi filozofie skutočne nedá veľa námahy sledovať filozofické implikácie základných téz novopozitivismu a identifikovať ich vnútornú nadväznosť na centrálne filozofické postoje tradičného pozitivismu a empirizmu. A práve tieto postoje prezrádzajú, o aký spôsob myslenia vlastne ide, aký typ racionality prezentuje filozofická báza moderného scientizmu. Najlepšie nám to osvetlí konfrontácia s dialektickomaterialistickou koncepciou racionálnej reprodukcie skutočnosti.

Za východiskový bod tejto konfrontácie si zvolíme zdanlivo úspešné väzby istých všeobecných (v podstate filozofických) postojov moderného scientizmu s celkovým trendom súčasného vedeckotechnického rozvoja.

Azda najatraktívnejšou ideou, proklamovanou už v ranných začiatkoch modernej „obrody“ pozitivismu a empirizmu v podobe filozofického scientizmu, bola idea zvedčenia filozofie. Našla široký ohlas v radoch vedcov, inteligencie a príťažlivo pôsobila aj na filozofov usilujúcich sa dištancovať od stále viac sa kompromitujúcich filozofických špekulácií tradičného typu. V pozadí úspechu tejto idey nebol ako primárny faktor vzrastajúci úpadok metafyziky, metafyzického spôsobu uvažovania, ale prudko narastajúca potreba rekonštruovať filozofické predpoklady či základy vedy, vedeckej

metodológie, teoretického myslenia vôbec. Táto požiadavka, stimulovaná v podstate základnými potrebami spoločenského bytia, plne sa realizovala vo filozofii dialektického materializmu. Zvedčenie filozofie, výstavba vedeckej filozofie sa tu chápala ako systematické rozpracovanie filozofických kategórií, zodpovedajúcich úrovni vedeckého poznania a potrebám ďalších stimulov jeho rozvoja i požiadavkám progresívnej spoločenskej praxe, socialistickým revolučným premenám životných podmienok.

Inakšie sa však chápala idea zvedčenia filozofie v radoch scientistickej orientovaných mysliťelov na Západe. Neodškriepiteľné úspechy v oblasti analýzy problémov logiky a metodológie pri skúmaní základov matematiky koncom 19. a začiatkom 20. storočia viedli k myšlienke použiť tieto postupy pri výskume základov vedy vôbec. A tak sa črtá projekt filozofie zredukovanej na logiku vedy, na logicko-analytický výskum štruktúry vedeckého jazyka. Poslaním filozofie sa má stať „logické objasňovanie myslenia“, „objasňovanie propozícií“ (Wittgenstein), logický rozbor pojmov, viet, teórií a dôkazov vedy. Takto sa má filozofia stať tým, čo sa nazýva syntaxou a sémantikou vedeckého jazyka, úhrnom pravidiel, ktoré dovoľujú tvoriť vedecké vedy a transformovať ich na iné ekvivalentné vedy (L. Rougier). Keďže nijaká iná filozofia si nevytyčuje tieto ciele, jedinou vedeckou filozofiou, znamenajúcou „definitívny obrat vo filozofii“, má byť logický pozitivizmus.

Naliehavá potreba výskumu základov vedy, logiky a metodológie vedy v čase prevratných úspechov vedy a techniky je jednou zo základných úloh našej doby. Preto majú výskumy v oblasti formalizácie vedeckých teórií, ich syntaktická a sémantická analýza obrovský význam. Tieto výskumy majú však úzko špeciálnovedecký, a nie filozofický charakter. Ním sa však zďaleka nemôže končiť výskum základov vedy, vedeckého myslenia. Súčasný stupeň rozvoja vedy priamo vyžaduje filozofický kategoriálny systém, zodpovedajúci úrovni tohto rozvoja i jeho ďalším perspektívam. Takýmto systémom disponuje dialektický materializmus. Práve on umožňuje objasňovanie hlbších a podstatnejších súvislostí, vzájomnej podmienenosti javov, ako aj predpokladov, z ktorých veda pristupuje k výskumu istých stránok skutočnosti. Predpoklady, ktoré veda berie ako dané, ďalších trendov vedeckého vývinu i spoločenskej praxe. Podstata dialektického poznania spočíva v poznaní celého komplexu momentov skutočnosti, a to je možné iba na báze materialistického monistického princípu, a nie na princípe fyzikalizmu.

Často sa stretávame s pokusmi konfrontovať výsledky skúmania formálne logických štruktúr a aspektov vedeckého myslenia, vedeckého jazyka, axiomatizácie a formalizácie vedeckých teórií so súčasným rozvojom filozofického (i marxistického) myslenia. Takáto konfrontácia neobstojí, pretože v prvom prípade nejde, ako sme sa už o tom zmienili, o filozofické, ale o špeciálne vedné bádanie. Nikto dnes nepopiera jeho význam a dosah pre rozvoj vedy. Zmienili sme sa taktiež, že chciac-nechciac i toto bádanie je viazané na určité filozofické postoje, aj keď ich stúpenci scientizmu neradi priznávajú. A tu konfrontácia na rovni filozofického uvažovania jednoznačne ukazuje, ktorá

filozofia si môže nárokovat status vedeckosti, ktorá má skutočne pozitívne perspektívy ďalšieho rozvoja a ktorá ich nemá. Súčasne nám ukazuje reálny dosah príslušných filozofických postojov na riešenie fundamentálnych otázok súčasnej vedy, vedeckej metodológie i progresívnej spoločenskej praxe. Táto konfrontácia jednoznačne vyznieva v prospech filozofie dialektického materializmu, pretože dnes len ona disponuje systémom filozofických kategórií, ktoré umožňujú pochopiť podstatné, vnútorné stránky dialektiky reálneho pohybu prírodného i spoločenského bytia.

Zvedčenie filozofie nijako nemôže znamenať redukciu filozofického bádania na problematiku logickej analýzy špeciálnych vied, pretože to v skutočnosti znamená jej premenu na špeciálne vednú disciplínu. No nemôže znamenať ani nahradenie metód filozofického výskumu metódami špeciálnych vied. Charakter ontologicko-gnozeologických problémov, ktoré si vynucuje práve potreba objasňovať vzťah vedeckých poznatkov a materiálnej skutočnosti, vyžaduje si iné postupy overovania či potvrdzovania, ako povaha špeciálne vedných problémov. Princípy verifikácie, falzifikácie alebo konfirmácie a jednoduchosti sú neadekvátne náročným potrebám filozofického bádania a uplatňovať ich nemôže skutočne znamenať nič iné, ako likvidovať samu filozofiu.

Ide totiž o to, že pravdivosť či nepravdivosť, platnosť či neplatnosť istej skutočnej filozofickej tézy nemôže závisieť iba od bezprostredného „faktického“ dôkazu, pretože filozofia sa začína práve tam, kde sa odhaľujú hlbinné podmienenosti faktov, danosti objektívnej reality, kde sa odlišujú obsahové podstaty od vonkajších javov, jednoducho tam, kde sa skúmajú podstatné stránky skutočnosti. Súčasne filozofické tézy overuje súčasný stupeň rozvoja vedy i spoločenskej praxe. Vedeckou v danom zmysle môže byť iba taká filozofia, ktorá znesie konfrontáciu či „previerku“ daným stupňom poznania vo vede i daným stupňom rozvoja progresívnej spoločenskej praxe. Tu vlastne kotví svetonázorová funkcia filozofie, ktorá znemožňuje, aby filozofická teória bola spoločensky „neutrálna“, ktorá vylučuje tzv. pozitivistickú rezervu. A konečne, čím sa filozofia nevyhnutne líši od špeciálne vedných disciplín, to je jej funkcia vnútorne viazať jednotlivé formy ľudských aktivít, ľudského vedomia, či už máme na mysli samu vedu, alebo oblasť etických, estetických prejavov a potrieb ľudí. Veda totiž má zmysel iba v komplexe záujmov, cieľov, potrieb, ktoré určujú smer ľudských aktivít, dávajú zmysel a naplnenie. Zaiste nie je náhodná kategoriálna požiadavka dneška dať vedecko-technickému rozvoju progresívny, humanistický rámec.

Cieľom našej úvahy bol prieskum pozícií filozofie v podmienkach nastupujúcej vedeckotechnickej revolúcie. V konfrontácii s hlavnými tézami tzv. filozofického scientizmu sme sa snažili dokázať perspektívnosť marxistickej filozofie, ktorej kategoriálna výstavba i svetonázorová výzbroj umožňuje kvalitatívnu preštruktúru samých základov vedy, vedeckej metodológie v smere, ako si to vyžaduje základný trend súčasného vedeckotechnického rozvoja i progresívna spoločenská prax. Žiada sa však ďalšia konfrontácia s filozofickými prúdmi tzv. ontologicko-logickej orientácie. Tejto konfrontácii chceme venovať pozornosť v ďalšej úvahe.

Ян Боднар

Статья ставит своей целью исследование позиций главных философских тенденций современности в условиях наступающей научно-технической революции. Эти позиции исследуются в связи с перестройкой рациональной базы современной научной мысли в направлении основных изменений в области науки, а также прогрессивной общественной практики. Автор указывает основное значение философии при данной перестройке.

В конфронтации с главными положениями философского сциентизма, который, отказываясь с виду от «традиционного» философского оснащения, в действительности, однако, оперирует философскими позициями традиционного позитивизма и эмпиризма, автор намечает перспективы философии диалектического материализма. Эта философия располагает в настоящее время системой категорий, подтверждающих обоснованное место философии при объяснении существенных сторон действительности, а также философским методом, сохраняющим своеобразность и незаменимость философского исследования именно с точки зрения потребностей современной науки и прогрессивной общественной практики.

PHILOSOPHY AND CONTEMPORARY SCIENTIFIC-TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT

Ján Bodnár

The paper sets itself the aim to investigate the positions of the main philosophical trends of the present in the conditions of the starting scientific technological revolution. These positions are being investigated in connection with the reconstruction of the rational basis of modern scientific thinking in the intentions of the basic changes in the sphere of science as well as of the progressive social practice. The author points out the basic importance of philosophy for this reconstruction.

In confrontation with the main theses of philosophical scientism that outwardly abandons the „traditional“ philosophical equipment but actually operates with the philosophical attitudes of traditional positivism and empirism, the author sketches the perspectives of the philosophy of dialectical materialism. This philosophy has at its disposal a system of categories that confirm the rightful place of philosophy in elucidation of the essential aspects of the reality as well as a philosophical method of preserving the individuality and irreplaceability of philosophical investigation just from the point of view of the needs of contemporary science and of progressive social practice.